

İĞDIR KERVANSARAYI

Doğu Anadolu'da
XIII. yüzyıl sonu veya
XIV. yüzyıl başında yapılmış
Selçuklu kervansarayı.

İğdir-Tuzluca karayolunun yaklaşık 6. kilometresinden güneye ayrılıp Yağcı ve Aşağı Çarıklı köylerinden geçerek Taşlıca köyü yönünde devam eden yolun 25. kilometresinde, günümüzde Kervansaray adıyla anılan köyün yakınlarında bulunan yapı, bilinen kervan yollarının dışında, Batum-Tebriş arasında var olduğu ileri sürülen (Heyd, II, 94) tâli yolun üzerinde inşa edilmiştir. Vakfiyesi ve kitâbesi bulunmayan, adına ilk defa *Christianski Wostok* adlı bir Rusça dergide rastlanan (Ünal, *STY*, III [1969-70], s. 7) bu yapı hakkında ne seyahatnâmelerde, ne de kervanyolu ve kervansaraylar hakkında yazılmış ilmi eserlerde herhangi bir bilgiye rastlanmıştır. Yerleşim alanlarının dışında kalması ve yapı malzemesinin sağlamlığından dolayı önemli mimari elemanlarıyla birlikte günümüze ulaşan yapı, planına ve taçkapısının üzerinde bulunan geometrik-bitkisel süslemelerin özelliklerine bakılarak, XIII. yüzyıl sonu veya XIV. yüzyıl başına tarihlendirilebilir.

22 x 52 metrelik bir alan üzerine inşa edilen kervansaray, dikdörtgen planlı ve avlusuz bir yapıdır. Bina duvarlarının moloz taştan yapılmış dolgu kısımları, içten ve dıştan düzgün kesme taşlarla kaplanmış olup bunlardan bazılarının yüzeylerinde çeşitli taşçı işaretleri görülmektedir. Yapının kuzeydoğu ve güneybatıya bakan cephelerinde bedenden fazla yük-

seklik göstermeyen, yarım silindirik biçimli, beşerden on adet masif destek kulesi mevcuttur. Doğuya bakan ön cephesinde ise dışa taşkın olmayan ve yapının monoton cephesini hareketlendiren taçkapı bulunmaktadır. Kervansarayı giriş kısmı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve birer kapıyla birbirine açılan üç mekândan oluşur. Bunlardan ortada yer alan birim kare planlı olup arkadaki ana mekâna geçişi sağlayan hol konumundadır. Üzeri ilginç bir yıldız tonozla örtülüdür. Tonozun üstündeki ayna kısmı haçvari düzende yapılmıştır ve ortasında kare bir aydınlatma penceresi bulunur. İki yanda yer alan 7,35 x 5,50 m. boyutlarındaki dikdörtgen planlı mekânlar 1 m. genişliğinde birer kapı ile ortadaki bu hole bağlanmaktadır. Bunlardan girişin sağında yer alan mekân, ortada bir kemerle takviye edilmiş beşik tonozla örtülü olup kuzey ve doğu duvarlarında birer küçük niş sahiptir. Diğer mekânın üzeri ise zengin tezyinat etkisi yaratmak amacıyla çeşitli şekillerde kesilmiş taşlardan örülü bir aynalı tonozla örtülüdür. Doğu duvarında küçük bir niş yer alan bu mekânın kuzey ve güney duvarlarındaki kemerlerin başlangıç noktaları birer mukarnas şeridiyle belirtilmiştir.

Ortak mekândan, taçkapı ile aynı eksten üzerinde bulunan sivri kemerli bir iç kapı vasıtasıyla kervansarayı ana mekânına geçilir. Kervanların konakladığı bu ana mekân, ortadakinin yandakilere oranla daha yüksek ve daha geniş olduğu üç neften meydana gelmiştir. Nefleri örten beşik tonozlar, ortada birbirlerine hafif sivri kemerlerle bağlanmış olan sekizden on altı adet dikdörtgen pâyeye, yarlarda ise duvarlara oturur. Beşik tonozların takviye kemerlerinden orta nefe ait olanının başlangıç noktaları birer mukarnas şeridiyle belirlenmiştir. İç ve dış duvarlarında taşçı işaretleri (markalar) görülen yapının cephe ve yan duvarlarda ise hiçbir birleşme izine rastlanılmaması yapının avlusuz plana sahip olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

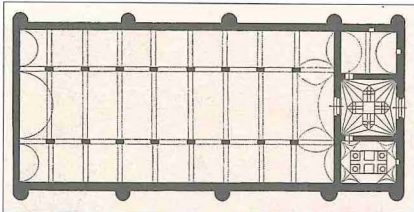
Kervansarayı dışa taşkın olmayan taçkapısı, yapının ön cephesini hareketlendiren tek mimari unsur olmasının yanı sıra yegâne süslemeli kısımdır. Geniş sivri bir kemer içinde ele alınan taçkapı dıştan bir dik açılı köşeli, bir de sivri uçlu olmak üzere girintilerin dönüşümlü olarak tekrarlandığı tek sıra süsleme şeridiyle, içten de sekiz ve on iki kollu yıldızlardan oluşan geometrik geçmeli bir bordürle çevrelenmektedir. İri kaval silmelerle belirginleştirilen sivri kemerli kapının üst

kısımında ise bir alınlık vardır. Bu alınlık, ışınal bir sistem oluşturacak şekilde yerleştirilmiş bloklardan meydana gelmiştir. Bu blokların altta yatay bir çizgi oluşturacak şekilde son bulması, kapının atkı taşıyla örtüldüğü izlenimini verir. Halbuki yerlerine kemer sistemiyle yerleştirilmiş olan bu blokları alt kısımda tutacak yatay bir bloka rastlanmamaktadır, aynı tarzdaki uygulama kervansarayın iç giriş kapısında da görülür. Alınlıktaki tezyinatı oluşturan, içleri soyut bitkisel motiflerle süslü altı kollu yıldızlarla bunların arasında kalan baklava şekilli parçalar birbirlerinden bağımsız olarak yapılmış, daha sonra alınlığı meydana getiren bloklar üzerine harçla yerleştirilmiştir. Sağlam olmamasından dolayı uygulandığı kısmın çabuk harap olmasına sebebiyet veren bu süsleme şekli Selçuklu eserlerinde pek fazla kullanılmamıştır. Benzer teknikle yapılan süslemeye Ani'deki Sultan Sarayı'nın doğu kapısı üzerinde de rastlanır.

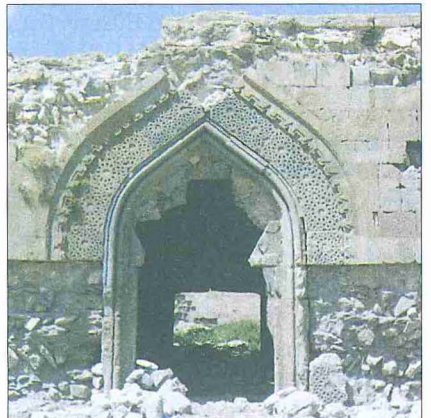
Plan gelişimi açısından Selçuklu kervansaray mimarisinin en son örneklerinden biri olan İğdir Kervansarayı, giriş kısmındaki mekânlarının tonoz örtü sistemi açısından Erzurum-Aşkale'deki Hacı Bekir Hanı ile Ani'de bulunan Minûçihir Camii, ayrıca üç nefli ana mekânı açısından da Amasya-Tokat arasındaki Ezinepazarı Hanı (onarım tarihi 1651) ve Elazığ-Esenkent'teki İbrâhim Şah Hanı ile büyük benzerlikler gösterir.

Taçkapı alınlığını süsleyen bezemenin önemli bir kısmını yerinde görmek mümkünse de yapıda mutlaka var olması gereken kitâbenin âkabeti belli değildir. Kervansarayın ana mekânındaki orta nefinin

İğdir Kervansarayı ve planı

İğdir Kervansarayı'nın taçkapısı

örtü sistemi günümüzde harap durumdadır; ayrıca bu kısmın zeminini dolduran moloz parçaları ve toprak yığını yüzünden pâyeler görülememektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, s. 430, rs. 85; Muammer Özerin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları* (doktora tezi, 1959, İÜ Ed. Fak.), tür.yer.; W. Heyd, *Historie du commerce du levant au moyen âge*, Amsterdam 1959, II, 94, 116; Oluş Arık, *Anadolu Selçuklularında Erken Devir Mimari Tezyinatı* (doçentlik tezi, 1966, AÜ DTÇF), s. 97 vd.; Zeki Sönmez, *Ağrı-Doğu Beyazıt İshak Paşa Sarayı ve İğdir Kervansarayı* (lisans tezi, 1971, İÜ Ed. Fak.), tür.yer.; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I*, İstanbul 1979, s. 69; Hüseyin Rahmi Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç Kapılar*, İzmir 1982, s. 34-100; a.mlf., "İğdir Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğu Beyazıt-Batum Kervansarayı Hakkında Notlar (1)", *STY*, III (1969-70), s. 7-15; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 185-187; a.mlf., *Türk Sanatı I*, Ankara 1990, s. 293-294; a.mlf., *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, Ankara 1991, s. 130, 131; Nihat Çetinkaya, *İğdir Tarihi*, İstanbul 1996, s. 221, 401; Enver Konukçu, "Clavijo'nun Doğu Anadolu (Erzincan-Doğu Beyazıt) Yolculuğu (1404-1405)", *XI. TTK Bildiriler* (1994), II, 795-803.

HALUK KARGI

İHLAMUR KASRI

İstanbul Beşiktaş'taki
İhlamur mesiresinde bulunan
padişah köşkü.

1849-1855 yılları arasında Sultan Abdülmecid tarafından dinlenme, biniş ve av kasrı olarak Mimar Nikogos Balyan'a yaptırılmıştır. Adını vaktiyle burada bulunan çok miktarda ihlamur ağacından aldığı anlaşılan İhlamur mesiresinin yerinde daha önce Hacı Hüseyin Ağa'ya ait bağların olduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyılın başlarında idam edilen Hüseyin Ağa'nın malları devlet tarafından müsâdere edilmiştir. Bağların bulunduğu alan padişah bahçesi olarak korunmuş ve burada padişahların dinlenmesi için ahşap bir köşk yaptırılmıştır. Hacı Hüseyin Bağ Köşkü de denilen ve özellikle I. Abdülhamid, III. Selim, II. Mahmud tarafından av partileriyle ok tâlimlerinde dinlenme evi olarak kullanılan bu ahşap köşkü Abdülmecid de kullanmış, hatta ünlü Fransız şairi Lamartine'i burada kabul etmiştir. Abdülmecid daha sonra bu binayı yıktırarak Nüzhetiye adını verdiği mesirede biri kendisi, diğeri maiyeti için iki köşk yaptırmıştır. Bunlardan İhlamur Kasrı adıyla bilineni, padişah adına yapıldığı için daha gösterişli olan ve sonraları Merasim Köşkü de denilen binadır.

Halen 24.727 m² yüzölçümündeki bir alanda üç havuzu, bir su terazisi, bir kuyusu ve aydınlatma elemanları ile değerli ağaçlar arasında yer alan yapılar, İstanbul'daki kasırların en küçük örneklerinden olup küfeki taşı ve mermerden, XIX. yüzyıl mimarisinin özelliği gereği barok ağırlıklı eklektik (karma) üslûpta inşa edilmiştir. Yapılar ikişer kattan oluşmakta ve dikdörtgen planları bir salon etrafına dizilmiş odalarıyla benzer şemayı vermektedir. Dönemin yaygın mimari anlayışı planda yenilikten çok cephe düzenini önemli gördüğünden özellikle ön cephe-ler fazlasıyla işlenmiş, bununla da yetinilmeyerek girişler gösterişli çift kollu merdivenlerle daha göz alıcı bir hale getirilmiştir. Bilhassa Merasim Köşkü'nde büyük boyutlu giyotin pencereler, iki yandaki alt kat girişleri üzerinde yer alan ve üst kat pencerelerinden çıkılan dörder sütun üzerine oturtulmuş balkonlar, yüksek saçaklarla gizlenen çatılar, dış taşan ve yükseltilebilir belirlenleştirilen orta bölümler dikkat çekicidir. Cephe-ler pencere, sütun ve pâyelerle boyuna, kat arasını dolayan basit kornişlerle enine çizgilere sahip kılınmıştır. İki binanın cephelerinde özenli bir içişlikle yapılmış çiçek, yaprak, rozet, istirdide kabuğu kabartmalar, nişlerde yer alan içi çiçek ve meyve dolu vazolar, girlandlı sütunçe ve pâyeler, rozetli kartuşlar, ajurlu-rozetli panolar ve küçük konsollarla kıvrık dal, palmet, "C" ve "S" kıvrımlarının oluşturduğu bezemeler bulunmaktadır. Özellikle dış cephe-ler itibarıyla Merasim Köşkü'nün diğere göre süsleme açısından çok daha iddialı olduğu görülmektedir. Merasim Köşkü'nün içinde yer yer, Maiyet Köşkü'nde ise üst kat duvarları yapımı zor ve pahalı olan Avusturya stükosu ile kaplıdır. En ufak boşluk bırakmaksızın bezenen kalem işli, altın varaklı tavanlar, büyük boyutlu oda kapıları ve pencereler son derece göz alıcıdır. Mimarileri ve dekoras-

yonları ile inceden inceye tasarımıyla inşaa edilen yapıların eşyaları da özel olarak imal edilmiştir. Döşemelik ve perde-likler Hereke, halılar Hereke ve Feshâne, seccadeler Gördes, Çal ve Kula işi olup tamamı el dokumasıdır.

Abdülmecid'in içinde vefat ettiği İhlamur Kasrı Abdülaziz, II. Abdülhamid ve Mehmed Reşad tarafından da kullanılmış, 3 Mart 1924'te 431 sayılı kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlanmıştır. Meclis idaresi yapıları 1951'de İstanbul Belediyesi'ne devretmiş, belediye de restore ettikten sonra Merasim Köşkü'nü Köşk Tarihi Müzesi, Maiyet Köşkü'nü Tanzimat Müzesi adlarıyla 1952'de halka açmıştır. Ancak 1966 yılına kadar açık kalan müzeler fazla ilgi görmediğinden kapatılarak köşkler yine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlanmıştır. 1978-1985 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na sürdürülen restorasyon ve bahçe düzenlemesi çalışmalarından sonra binalar yine devrinin eşyası ile dekore edilip bu defa özellikle çocukların sanat gösterileri yaptığı birer mekân olarak halka açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Çelik Gülersoy, *Beşiktaş'da İhlamur Mesiresi ve Tarihî Kitabeler*, İstanbul 1962, s. 5-8; a.mlf., *İhlamur Mesiresi*, İstanbul 1983; a.mlf., *Beşiktaş Daha Dün*, İstanbul 1990, s. 34-35; Ahmet Ağın, *Beşiktaş İlçesi: Dolmabahçe ve İhlamur Kasrı*, İstanbul 1965, s. 112-113; Sedat Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, İstanbul 1976, s. 30-31, 147-149; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul 1981, s. 194-195; Dilek Dışbudak, *İstanbul'da 19. yy.'ın 2. Yarısından 1923'e Eğitim Binaları* (yüksek lisans tezi, 1986, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 9-13; Metin Sözen, "İhlamur Kasrı", *Milli Egemenlik ve TBMM*, Ankara 1987, s. 246-251; a.mlf., *Devletin Evi Saray*, İstanbul 1990, s. 158-165; Cavit Baysun, "Beşiktaş'a Dair", *TTOK Belleteni*, sy. 55-56 (1946), s. 21-23; İsmail Baykal, "Tanzimat Müzesi", a.e., sy. 132 (1953), s. 9-10; "İhlamur Kasrı", *ABr.*, XI, 342; Tülay Artan, "İhlamur Kasrı", *DBİst.A*, IV, 111-112.

DİLEK DİŞBUDAK

İhlamur
Kasrı -
Beşiktaş /
İstanbul